

12. Постанови ВРУ «Про самоусунення Президента України від виконання конституційних повноважень та призначення позачергових виборів Президента України» №757 від 22 лютого 2014р. та «Про призначення позачергових виборів Київського міського голови та депутатів Київської міської ради 25 травня 2014 року» №791 від 25 лютого 2014р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?p_f3511=49947
13. Fisun O. The Future of Ukraine's Neopatrimonial Democracy / Oleksandr Fisun // PONARS Eurasia Policy Memo. – 2015. – No. 394. – P. 1-7.

УДК 324:342.8

Авксентьев А.О.
Харківський національний
університет імені В.Н. Каразіна

ТЕОРИЯ ГОЛОСУВАННЯ ЯК МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ ДОСЛІДНИЦЬКИЙ НАПРЯМ: ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ ВИМІР

Розглядається теорія голосування як міждисциплінарний напрям, проблемне поле якого відноситься, зокрема, й до політичної науки. Визначається категорія «голосування» та її сутнісні атрибути, аналізується політична інституціоналізація цієї практики та її подальша еволюція. В рамках сучасної теорії голосування виокремлюється 6 методологічних підходів – математичний, політико-економічний, політико-компаративістський, соціологічний, електорально-просторовий та правовий; розкриваються базові принципи та специфіка цих дослідницьких традицій.

Ключові слова: теорія голосування, електоральний простір, парадокси голосування, виборчі системи, стратегічна поведінка, кількісні методи.

Авксентьев А.А.

ТЕОРИЯ ГОЛОСОВАНИЯ КАК МЕЖДИСЦИПЛИНАРНОЕ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЕ НАПРАВЛЕНИЕ: ПОЛИТОЛОГИЧЕСКОЕ ИЗМЕРЕНИЕ

Рассматривается теория голосования как междисциплинарное направление, проблемное поле которого относится, в том числе, к политической науке. Определяется категория «голосования» и ее сущностные атрибуты, анализируется политическая институционализация этой практики и ее дальнейшая эволюция. В рамках современной теории голосования выделяются 6 методологических подходов – математический, политико-экономический, политико-компаративистский, социологический, электорально-пространственный и правовой; раскрываются базовые принципы и специфика этих исследовательских традиций.

Ключевые слова: теория голосования, электоральное пространство, парадоксы голосования, избирательные системы, стратегическое поведение, количественные методы.

Avksentiev A.

THEORY OF VOTING AS INTERDISCIPLINARY RESEARCH AREA: POLITICAL SCIENCE DIMENSION

The article researches the voting theory as an interdisciplinary direction, problem field of which applies, in particular, to political science. The category of «voting» and its essential attributes are being determined, the political institutionalization of the practice and its further evolution are analyzed. As part of the modern theory of voting 6 methodological approaches are being singled out: mathematical, political and economic, political, comparative, sociological, electoral and legal-spatial; the basic principles and the specificity of these research traditions are researched.

Key words: *theory of voting, electoral space, the paradox of voting, electoral systems, strategic behavior, quantitative methods.*

Голосування як спосіб ухвалення колективних рішень є одним із ключових механізмів визначення та реалізації державної політики в сучасних демократіях. Однак сам механізм агрегування індивідуальних позицій наділених відповідним правом учасників голосування в колективний вибір носить проблемний характер. Голосування як політологічна проблема потребує більш глибокого теоретичного осмислення хоча б тому, що за умови фіксованих вподобань суб'єктів різні процедури і моделі призводять до кардинально відмінних результатів. Розуміння вроджених патологій і парадоксів систем голосування дозволяє зацікавленим в ухваленні того чи іншого рішення суб'єктам використовувати різноманітні процедурні маніпуляції, що у підсумку призводить до викривлення реального волевиявлення і зниження легітимності отриманих результатів. Особливо гострого характеру ця проблема набуває для молодих демократій, де ще не встигли виробитися запобіжні механізми проти подібних маніпуляцій.

Водночас голосування історично було і залишається об'єктом різних напрямів наукової та філософської рефлексії, тому для становлення теорії голосування в рамках української політологічної школи видається актуальним систематизувати та проаналізувати еволюцію як самого інституту, так і підходів до його дослідження. Відповідно метою статті є комплексний аналіз теорії голосування як міждисциплінарного дослідницького напрямку саме в політологічному вимірі. Стосовно ступеня розробленості теми одразу зауважимо, що він є досить високим і детально аналізується нами в основній частині статті (в рамках типологізації сучасної теорії голосування на 6 основних підходів).

Як не дивно, центральна категорія нашого дослідження – «голосування» – у більшості наукових робіт з близьких тем і

навчальних посібниках не визначається. Напевно, через її оманливу очевидність вона не включена до словників політологічних термінів, на відміну від похідних категорій на кшталт «виборів», «виборців», «електоральних систем», та не визначається у вітчизняних законодавчих актах. Серед існуючих розумінь «голосування» наведемо декілька типових дефініцій. Доволі широке за змістом і лаконічне за формою визначення дають сучасні дослідники М. Льюїс-Бек та М. Палдам: «Голосування – це акт політичної поведінки, в якому розкриваються соціальні, психологічні, історичні, географічні та інші особливості мотивації виборця» [1, с. 114]. Точні дефініції «голосування» більш притаманні правознавчій науковій традиції, ніж політологічній. Наприклад, вітчизняні вчені А. Колодій і В. Князев називають голосуванням «безпосереднє волевиявлення виборців шляхом заповнення виборчих бюлетенів у спеціально відведених приміщеннях» [2, с. 157], а С. Фоміна – «стадію виборчого процесу, в межах якого суб'єкти наділені електоральною правосуб'єктністю реалізовувати активне виборче право, здійснюють волевиявлення при формуванні органів державної влади чи то органів місцевого самоврядування в межах і порядку процедур, визначених виборчим законодавством» [3, с. 194]. Очевидно, що з політологічної точки зору такі визначення видаються доволі сумнівними. Ми ж у подальшій роботі розумітимемо під *голосуванням* процес ухвалення рішень групою осіб, за якого вибір альтернативи здійснюється шляхом калькуляції волевиявлення учасників. У своєму визначенні ми намагалися відштовхуватися лише від сутнісних атрибутів голосування – наявності осіб-суб'єктів, альтернатив-об'єктів і процесу зведення індивідуальних уподобань до колективного рішення. Будь-які посилання на ексклюзивність для феномена голосування політичної

сфери та, зокрема, проблеми формування органів влади, або ж на якісь матеріальні об'єкти на зразок бюлетенів чи «спеціально відведених для голосування приміщень» видаються хибними і такими, що штучно звужують категорію «голосування».

Історично одноосібний формат ухвалення політичних рішень передував колективному способу і був притаманний всім стародавнім цивілізаціям до Античної епохи. Широкого поширення на законодавчому рівні колективні моделі ухвалення рішень набувають у Стародавній Греції, починаючи з IX-VIII ст. до н.е.. При цьому голосування в політичній сфері конкурувало з іншим способом ухвалення колективних рішень – жеребкуванням. Полісна демократія Класичної Греції передбачала цілу низку інституцій колективного ухвалення рішень – «екклесія» (загальні збори громадян), «буле» (або «рада п'ятисот» після реформ Клісфена, представницький орган виконавчої влади), «збори демів» (територіальних одиниць полісу), «дикастерій» (суд присяжних) тощо. Колективні рішення щодо персонального складу цих інституцій ухвалювалися або шляхом жеребкування (саме в такий спосіб обиралися архонти, судді, скарбничі, поліція), або голосуванням за правилом простої більшості. Так, спочатку на загальних зборах використовувалося правило «хейротонії» (голосування лівою рукою) без жодного кворуму. У IV ст. до н.е. присутнім почали видавати спеціальні жетони («містос»), підняттям яких вони й голосували. «Містоси» виконували подвійну функцію: по-перше, процес отримання жетону передбачав ідентифікацію учасника зборів і мінімізував імовірність проникнення на «екклесію» тих, хто не мав права голосу. По-друге, ці жетони паралельно функціонували в якості грошей, і слугували певною матеріальною компенсацією за витрачений час для учасників зборів [4].

Окрім голосування руками та жетонами, у Стародавній Греції поширювалися й інші практики. Наприклад, правитель Лікурґ запровадив у Спарті інститут «спільних трапез», до яких допускались приблизно 15 (іноді більше) найбільш впливових громадян. При ухваленні рішення щодо запрошення нового учасника усі, хто вже мав право присутності на трапезі, клали до спеціальної посудини невеличкі шматки хліба. У разі, якщо виборець був проти кандидатури запрошеного гостя, він мав розчавити шматок, якщо підтримував пропозицію – покласти цілий шматок. При

цьому достатньо було хоча б одного голосу «проти», щоб відхилити кандидатуру. Аналогічною за суттю була процедура голосування білими та чорними бобами, які означали голоси «за» та «проти». А, наприклад, інститут остракізму (вигнання з полісу) передбачав написання на спеціальних черепках імені того, хто на думку виборця, уособлював найбільшу загрозу для полісу. Деяко відрізнялася від зазначених система відбору до Ради Старійшин у Спарті за часів Лікурґа: спочатку з числа виборців випадково обиралися «виборщики», які зачинялися у спеціальному приміщенні. Потім на центральній площі перед натовпом по черзі проходили кандидати, а виборщики мали фіксувати, наскільки голосно їх зустрічав натовп. Таким чином, формат «виборці-кандидати» вперше ускладнився прообразом незалежної «виборчої комісії» [5].

Імовірно, ефектність та символічність цих стародавніх процедур зацікавила авторів деяких сучасних телевізійних шоу, які запозичили античні моделі (зокрема, голосування криком або «черепками»). У той же час, на нашу думку, важливішим за технічний аспект є саме правило голосування. Відповідно, у Греції виникають два історично перших принципи голосування – «простої більшості» та «одноголосності». Після де-факто «відкриття голосування» в Греції, воно продовжує носити масовий характер і у Римській Імперії (як у безпосередньо політичній площині – наприклад, постійні голосування в Римському Сенаті, так і у більш віддаленій – як відома практика вирішення долі гладіаторів відповідними жестами глядачів). Ф. Алескеров у класичній для пострадянської теорії голосування роботі «Вибори. Голосування. Партії» наводить цікавий фрагмент з «Життєписів Плутарха», в якому описується, можливо, перший випадок стратегічного маніпулювання при голосуванні. У Римському Сенаті, в якому головував Пліній-молодший, розглядалася справа слуги вбитого консула Афранія Декстра. Думки щодо ймовірної вини слуги і необхідності покарання розділилися на три приблизно рівні табори: одна (трохи більша за інші) група вважала за потрібне звільнити слугу, друга – вигнати з міста, і третя – стратити. Пліній бажав допомогти слугі, і тому поставив на голосування всі три альтернативи, не об'єднуючи другу і третю в категорію «винен» проти варіанту «виправдати». Однак частина прихильників

страсти також вирішила голосувати стратегічно, відмовившись від свого «першого вибору» на користь варіанту «вигнати з міста». Таким чином, цей випадок ілюструє, по-перше конфлікт між системами абсолютної і відносної більшості, та по-друге, *стратегічну поведінку* учасників голосування та головуючого [6].

Саме у римській політичній практиці вперше зустрічаються максимально наближені до сучасних довгострокові виборчі кампанії (власне, й саме слово «кандидат» походить від римської законодавчої традиції одягати претендентів у специфічний білий одяг, який мав назву «кандида»). Проте різноманіття систем голосування в аспекті їхнього процедурно-змістовного наповнення не спостерігалось ні в Античності, ні в ранньому Середньовіччі. У статті «Social Choice in Medieval Europe» сучасних політичних дослідників Дж. Коломера, Х. Лоррі та І. Макліна звертається увага на процедуру обрання дожив у Венеціанській республіці, яка сильно вирізнялася з-поміж традиційних для Середньовіччя систем. Процедура еволюціонувала протягом XI-XIV століть, і врешті, у 1268 р. набула свого остаточного вигляду (використовувалася до 1797 р., тобто до кінця існування республіки). Модель голосування була досить складною та включала декілька доволі одноманітних етапів, на яких чергувалося голосування з великою квотою (для ухвалення рішення потрібно було 7 з 9 або ж 8 з 11 голосів) та жеребкування. У першу чергу за допомогою жеребу обиралися 30 членів Великої Ради, причому вони мали представляти 30 різних родин. Далі з цих 30 знову жеребом обиралися лише 9, які вже голосуванням повинні були визначити 40 нових виборщиків з усіх громадян республіки, причому кожна кандидатура мала бути підтриманою мінімум 7 з 9 голосів. Цей алгоритм декілька разів повторювався (з різною кількістю виборщиків), і наприкінці 41 «герцогський виборщик» обирали нового дожа (для обрання потрібно було 25 голосів) [7]. Складність і багаторівневість процедури була виправдана її незаангажованістю та високим ступенем захисту від можливості підкупу виборщиків.

В умовах, коли в абсолютній більшості середньовічних монархій фактичної потреби в інституті голосування не було, своєрідним полігоном для використання тих чи інших нетривіальних (тобто відмінних від принципу більшості голосів) моделей став

Ватикан. У XIII ст. каталонський філософ-теолог Р. Луллій розробив систему голосування, засновану на методі попарного порівняння альтернатив. У своїй роботі він навів приклад вибору серед 16 кандидатів на папський престол за допомогою 120 попарних порівнянь кандидатів. Два претенденти по черзі виходили з приміщення, а інші 14 обирали, хто з цієї пари краще відповідає трьом критеріям – святість і чесність життя, стан здоров'я та мудрість. Після завершення 120 раундів процедури обраним вважався монах з найбільшою кількістю перемог у попарних порівняннях (при цьому інтенсивність цієї перемоги не мала значення). Через 15 років Луллій запропонував іншу версію своєї процедури, намагаючись її спростити і зменшити кількість попарних порівнянь. Новий метод передбачав послідовне виключення альтернатив: тобто претендент, який програв у хоча б одному попарному порівнянні, вже не міг бути обраним. При тих самих 16 кандидатах ця процедура передбачає вже не 120, а лише 15 раундів, проте, очевидно, ставить претендентів у нерівні умови (виграшні для більш «пізніх» альтернатив). До речі, процедура послідовного виключення доволі широко поширена в сучасному світі, зокрема, саме за цим алгоритмом розглядаються поправки до законопроектів у Конгресі США. У XV ст. іншим філософом-теологом М. Кузанським була винайдена принципово відмінна процедура голосування. У тритомному трактаті «Про згоду католиків» автор описав алгоритм повного ранжування альтернатив, за якого виборець не лише подає один голос за свого фаворита, а вказує «повний рейтинг», оцінюючи всіх кандидатів. При N альтернативах своєму фавориту виборець має поставити оцінку, яка дорівнює N , «другому вибору» – $(N-1)$, і так далі до найменш бажаного кандидата, якому ставиться 1 бал. Потім, після голосування усіх виборців, для кожного з претендентів вираховується сума балів, і переможцем вважається той, в якого ця сума найбільша [7].

Цікаво, що в багатьох джерелах поворотним моментом (якщо взагалі не початком) теорії голосування вважається кінець XVIII ст., а саме – дослідження двох французьких академіків, маркіза де Кондорсе та Ш. Борди. У той же час методи, запропоновані Кондорсе і Бордою, майже стовідсотково повторюють процедури Луллія та Кузанського відповідно. Вагомий внесок Кондорсе і Борди в теорію

голосування полягає не стільки в запропонованих (де-факто заново винайдених) процедурах, скільки в аналізі можливих парадоксів голосування і теоретичному обґрунтуванні недосконалості системи простої більшості за наявності хоча б трьох кандидатів.

У XIX-XX ст. спостерігається стрімкий розвиток теорії голосування, який сприяє і еволюції інституту голосування. Також на інститут голосування значний вплив мав загальний політичний контекст – зокрема, розширення виборчого права, рух до рівності громадян тощо. Наприклад, якщо ще в 1905 р. на виборах у Першу Державну Думу Російської Імперії застосовувалося «зважаєне голосування» (голоси представників різних станів мали різну вагу), то зараз в абсолютній більшості країн законодавчо закріплені принципи рівної ваги голосів. В авангарді розвитку інституту голосування XIX-XX століть опинились Сполучені Штати Америки, де проблематика голосування була виведена на якісно інший (порівняно з європейськими дослідженнями) рівень. Зокрема, наприкінці XVIII ст. питання справедливого представництва штатів у парламенті заклали основу цілого напрямку в теорії голосування, в рамках якого найбільший внесок зробили А. Гамільтон та Т. Джефферсон (потім їхні пропозиції були вдосконалені Г. Друпом, Т. Хейром, В. Німейером, А. Сент-Лагю, Дж. Хіллом, Д. Вебсетром, В. д'Ондтом). Пошуку оптимальної процедури голосування були присвячені численні дослідження А. Ненсона, А. Коупленда, Д. Блека, К. Кумбса, Ч. Доджсона (більш відомого як Льюїс Керрол). Актуальна наразі проблематика електоральної інженерії та виборчих систем, фактично, є продовженням теми пошуку оптимальної процедури, але на рівні масового голосування.

Дослідженням голосування і його особливостей історично займалися науковці (та філософи), які представляли дуже різні напрями рефлексії. У Давній Греції, де й відбулася повноцінна політична інституціоналізація голосування, формат досліджень задавався в рамках політичної та соціальної філософії. У Середньовіччі, Ренесансі та Новому часі найбільший інтерес до голосування виявляли правознавці та математики: основний акцент у дослідженнях робився на процедурних аспектах алгоритмів агрегування індивідуальних уподобань. У XX-XXI ст. багатогранну категорію «голосування» досліджують в рамках

політичної науки, соціології, економічної теорії, електоральної географії, математики, теорії ігор, кібернетики, теорії ухвалення рішень, права, філософії тощо. Ми пропонуємо узагальнити основні вектори досліджень голосування за допомогою виокремлення 6 методологічних підходів, окреслених нижче.

1. «Математичний підхід». Ця традиція першочергово зосереджена на процедурних аспектах голосування та вказує на деякі «механічні ефекти» від використання різних систем (зокрема, досліджуючи поле стратегічного маніпулювання). Фундамент цього напрямку було закладено у XVIII-XIX сторіччях дослідженнями А. Кондорсе, Ш. Борди, Г. Друпа, Т. Хейра, А. Сент-Лагю, Дж. Хілла, Д. Вебсетра, В. д'Ондта та інших учених (переважно, математиків). У XX ст. в межах цього підходу більш чітко окреслюється декілька напрямів. У рамках першого з них увага дослідників зосереджена на *процедурах голосування*, критеріях оптимальності цих моделей та способах розподілу мандатів чи квот між суб'єктами. Викладення матеріалу, переважно, абстрактне, з моделюванням штучних прикладів, точне і суворе (описується формулами та в категоріях аксіом, теорем, лем з їхнім математичним доведенням). Фокус досліджень зорієнтовано на голосуванні в малих групах. Більшість робіт націлені на систематизацію і вдосконалення бази критеріїв оптимальності процедур голосування, тоді як «завданням-максимум» для багатьох учених стала розробка власних моделей. Перші систематичні порівняння процедур голосування датовані початком 70-х р. XX ст., і пов'язані з роботами Р. Ніємі, В. Рікера, П. Фішберна, Ф. Страффіна, Дж. Річелсона. Серед інших сучасних дослідників, доволі умовно віднесених до цього напрямку, на особливу увагу заслуговують роботи С. Брамса, Дж. Букліна, Н. Тайдмена, М. Балінського, Х. Янга, Дж. Камені, Р. Вебера, Д. Саарі, В. Герліна, М. Шульце, а також представників Вищої Школи Економіки Ф. Алексєрова, В. Вольського, А. Карпова, які фактично відкривають цей напрям для російськомовного наукового простору.

Суміжною з «процедурним напрямом» (або ж його поглибленим варіантом) є дослідницька течія, основа увага якої приділяється парадоксам голосування. Мова йде саме про «арифметичні парадокси», тобто такі, що закладені в саму процедуру голосування і не пов'язані з мотивацією

виборців. Ці механічні ефекти систем спотворюють волевиявлення, призводячи до ситуацій, які контрастують з уподобаннями виборців, але не є актом чієїсь свідомої маніпуляції. Найбільш комплексний і систематичний аналіз, на нашу думку, зроблено в монографії Х. Нурмі «Voting Paradoxes and How to Deal With Them». Окремі випадки арифметичних парадоксів процедур голосування розглядаються в роботах Г. Дорона, Р. Кроніка, Р. Кліми, Дж. Ходжа, Д. Фельзентала, Д. Леплі, Т. Левантакіса, Е. Енском, Е. Сімсона, О. Малишевського.

Мабуть, найбільш динамічно розвивається такий сучасний напрям у рамках «математичного» підходу в теорії голосування, як дослідження «стратегічного голосування». Основна ідея прихильників цієї течії полягає в тому, що раціональні виборці можуть маніпулювати своїм вибором і голосувати «нещиро», щоб максимізувати корисність власного голосу. Різні процедури голосування мають різний ступень імунітету від такого «нещирого голосування». Стрімке зростання інтересу до стратегічного голосування починається з виходу в 1997 р. роботи американського вченого Г. Кокса «Making Votes Count: Strategic Coordination in the World's Electoral Systems». Після нього основний фокус досліджень стратегічного голосування зосереджено на двох моментах – впливі процедури голосування на «щирість» виборців, а також аналізі конкретних електоральних кейсів загальнонаціональних виборів. Деякі вчені, зокрема канадський політолог А. Блеіс, проводили лабораторні експерименти (ігрове моделювання, соціологічні опитування) для виявлення частоти стратегічного голосування в різних контекстах. Окремі випадки стратегічного голосування аналізуються в статтях Т. Гшвенда, К.Ю. Шер, П. Ордушка, Дж. Карпа, С. Фішера, Дж. Ендерсбі.

Ще одна, доволі специфічна, течія в математичному підході до теорії голосування – це «теорія коаліцій». Її методологічною базою вважають теорію ігор та теорію раціонального вибору, а основний дослідницький фокус зосереджено на специфіці голосування в представницьких органах. У 50-х роках ХХ ст. Л. Шеплі та М. Шубік вперше математично обґрунтували, що впливовість фракцій у парламенті не завжди збігається з розмірами цих груп, і запропонували свою формулу розрахунку реальної впливовості партій – «індекс Шеплі-Шубіка». Їхні висновки підтверджу-

вались на практиці, коли окремі невеликі фракції мали «золоту акцію» чи, навпаки, – великі депутатські групи не мали жодного впливу на ухвалення рішень. Очевидно, що «вплив» у рамках теорії коаліцій розуміється у вузькому формально-кількісному сенсі. Після роботи Л. Шеплі та М. Шубіка, протягом другої половини ХХ ст., багато вчених пропонували свої формули для оцінки впливовості груп з урахуванням тих чи інших уточнюючих факторів: до класичних прийнято відносити лише «індекс Шеплі-Шубіка» та «індекс Банцафа»; до некласичних – «індекс Джонсона», «індекс Дігена-Пакела», «індекс Холера-Пакела», «індекс Колемана», «індекс Томіями». Основним недоліком класичних індексів є те, що вони не враховують обмеження на утворення альянсів (наприклад, ідеологічні чи іміджеві). Теорія коаліцій, звичайно, не обмежується цим суто формально-математичним аналізом сприятливості позицій гравців, однак її більш «політологічна» течія, представлена класичними роботами М. Дюверже, В. Рікера, А. Лейпхарта та інших дослідників, не має прямого виходу на проблематику голосування.

2. «Політико-економічний підхід». У 50-60-х роках ХХ ст. паралельно з математичним підходом до проблематики голосування стрімко розвивається політико-економічний напрям. Фундамент «економічного розуміння голосування» було закладено в класичних роботах К. Ерроу («Social Choice and Individual Values») та Е. Даунса («An Economic Theory of Democracy»). Для цього підходу характерне розуміння голосування як акту агрегування індивідуальних уподобань раціональних виборців, які зустрічаються з раціональними політичними суб'єктами на конкурентному «політичному ринку». Цей умовно визначений нами «політико-економічний підхід» насправді відноситься до досить різних шкіл – зокрема, *теорії суспільного вибору, теорії раціонального вибору, неоінституціоналізму, теорії політичних ринків*. До проблематики голосування в рамках цих шкіл і дослідницьких традицій зверталися такі вчені, як Дж. Бьюкенен, А. Сен, Д. Ре, Д. Блек, Т. Мей, М. Олсон, П. Ордушук, М. Фіоріна. Яскравим прикладом результатів дослідження голосування в рамках цього напрямку є «теорема медіанного виборця»: «За ситуації однопикових раціональних уподобань виборців і застосування правила простої більшості колективне рішення обере

ту альтернативу, яку вважає оптимальною медіанний виборець» [8, с. 33]. Е. Даунс наводить приклад, що ілюструє вказану ситуацію симетрії індивідуальних уподобань (однопіковості функції колективного вибору): припустімо, вздовж вулиці побудовані 100 будинків, і двоє різних торговців планують розташувати свої магазини в якомусь з цих будинків. Керуючись медіанною стратегією, перший торговець розташує магазин у будинку №50 (або №51). Де б не розмістив свій магазин другий торговець, він буде в програші порівняно з першим: якщо другий торговець розташує магазин, припустімо, у будинку №25, то до першого торговця приходитимуть мешканці будинків №50-№100, а також №38-№50. Якщо другий торговець розташує магазин на іншій половині (наприклад, №75), ситуація буде аналогічно програшною [9]. На думку вчених, ці ефекти теореми медіанного виборця змушують політичних суб'єктів «централізувати» свої програми, конкуруючи саме за медіанного виборця. На практиці теорема медіанного виборця краще працює в сталих двопартійних системах, на зразок британської та американської (вони більшою мірою відповідають умові симетрії вподобань). Водночас теорія електоральних ніш у багатопартійних системах, на нашу думку, набагато сильніша за медіанну концепцію.

3. *«Політико-компаративістський підхід»*. На противагу в чомусь занадто абстрактному математичному та політико-економічному підходам, порівняльна політологія вивчає голосування з акцентом на практику та емпіричні матеріали результатів виборів. Політико-компаративістський підхід сфокусований на макrorівні загальнодержавних електоральних систем (а не процедур голосування в малих групах) і досліджує реальні ефекти від застосування тих чи інших виборчих формул у різних країнах. На цьому рівні дослідники виокремлюють інші, відмінні від процедурних, критерії для порівняння систем і визначення оптимальних: зокрема, вплив на стабільність уряду та партійну систему, справедливість представництва, поляризацію суспільства тощо. Вивчення електоральної статистики дало змогу більш чітко та конкретно дослідити взаємний вплив електоральної системи на інші політико-партійні структури. При цьому спільною рисою з описаними вище підходами залишається «математизація» аналізу – превалювання кількісних методів і розробка формул для оцінки тих чи інших

показників електоральних систем («індекси диспропорційності» Галлахера, «індекс ефективної кількості партій» Лааско–Таагепери, «індекс агрегації» Маєра, «індекс фракційності» Ре та інші). Значний внесок у розвиток порівняльного підходу у вивченні електоральних систем зробили А. Лейпхарт, С. Ліпсет, Дж. Сарторі, М. Лааско, П. Таагепера, М. Шугарт, Й. Томіяма, П. Норріс, Б. Грофман, Р. Даль, Д. Фаррелл, С. Роккан, М. Галлахер, Д. Фелзентал, М. Макковер, Е. Лейкман, Д. Ламберт, М. Уоллерстайн, Е. Рейнолдс, Б. Рейллі, Р. Катц, С. Бірч та інші дослідники. У вітчизняній політології найбільш відомі роботи Ю. Шведа, А. Романюка, О. Євтушенка, В. Фесенка, Ю. Левенця, Т. Бевз, Р. Балабана, І. Поліщука, Е. Кочубей, І. Черінько, О. Фісуна, І. Жданова, В. Бортнікова, О. Чемшит, Н. Ротар.

4. *«Соціологічний підхід»*. Ця методологічна традиція була сформована в 20-ті роки ХХ ст. завдяки діяльності Чиказької школи політичної соціології. Міждисциплінарність, залучення кількісних методів аналізу, проведення соціологічних досліджень серед виборців – саме цим Чиказька школа відрізнялася від попередніх (традиційного і формально-правового в категоріях Істона) етапів політичних досліджень. Аналізуючи результати кількісних соціологічних досліджень, видатні представники Чиказької школи (Ч. Мерріам, Г. Госснел, Г. Лауссел) фокусували свою увагу не лише на питанні, як голосують виборці, але й чому вони голосують саме так. Психологічний зсув у методології досліджень особливо відчувається в роботах Г. Лассуела. Традицію соціологічного підходу до проблематики голосування у 40-50-ті роки продовжили на базі Колумбійського університету. В 1944 р. П. Лазарсфельд, Б. Берельсон та Х. Гаудет опублікували знакову роботу «Суспільний вибір», в якій аналізувалися результати досліджень, проведених протягом 7 місяців президентської виборчої кампанії в США. Вчені зосередили свою увагу на тих моментах, які детермінують політичний вибір громадян і дійшли аргументованих висновків, що найбільший вплив мають лише три фактори – соціально-економічний статус, релігія та місце проживання (територія) [10]. Головна ідея дослідників полягає в тому, що саме соціальні фактори (не лише три названі – це можуть бути освіта чи національність) найбільшою мірою детермінують політичні установки виборців. Наприкінці 50-х років на базі Мічиганського університету формується психосоціологічна

традиція досліджень електоральної поведінки, яка фокусується на таких раніше залишених на периферії інтересу вчених категоріях, як «ідентичність», «лояльність», «прихильність». Класичною для цієї школи роботою є дослідження «Американський виборець» Е. Кемпбелла, П. Конверта, В. Міллера і Д. Стоукса, в якому роль визначального фактору в політичному виборі надається «партійній ідентичності», основи якої закладаються на етапі первинної соціалізації громадянина [11]. Традиція дослідження проблематики голосування через соціологічний аналіз електоральної поведінки виборців залишається досить популярною серед західних і вітчизняних (І. Бекешкіної, В. Паніотто, О. Вишняка, Є. Копатько, Д. Видріна та ін.). Власне, ця традиція багато в чому посприяла інституціоналізації політичної соціології як окремої наукової дисципліни, представленої в класичних університетах.

5. «Електорально-просторовий підхід». У рамках цього підходу досліджуються результати голосування, а також детермінанти електоральної поведінки, які впливають на утворення тих чи інших конфігурацій електорального простору на певній території. Виникнення «електоральної географії», яка фокусується на просторових особливостях голосування, пов'язують з роботами А. Зігфріда та Е. Крехбіла початку ХХ ст. У 40-х роках електорально-географічна традиція перетинається з соціологічною (перш за все тому, що в якості емпіричного матеріалу розглядаються дані соціологічних опитувань, а не результати виборів). У 60-х роках ХХ ст. С. Роккан та С. Ліпсет здійснили найбільш глибокий аналітичний проект, який пояснює особливості «розколів» електорального простору та характеру партійних систем у країнах Європи в контексті «критичних точок» їхньої політичної історії [12]. Наразі відкритий доступ до масивів електоральної статистики різних країн та можливості комп'ютерної обробки даних суттєво активізували електорально-географічні дослідження. Також електоральна географія актуалізувалася через утворення в 90-х роках ХХ ст. нових національних держав. Окремим напрямом електорально-географічних досліджень у рамках політології можна вважати експертизу виборчих систем, в яких передбачається поділ країни на певну кількість багатомандатних чи одномандатних округів. Дослідженням таких явищ політичної практики як «джеррімендеринг»

(«gerrymandering», маніпулятивна нарізка контурів округів) та «нерівний розподіл» («malapportionment», кількісна невідповідність «ваги голосу» виборців з різних округів) присвячені роботи Р. Ніємі, Р. Гілмана, Дж. Маккензі, Ю. Топлака, М. Хамфрі, Д. Левіна. На інших аспектах електоральної географії зосереджені сучасні дослідження Дж. Агню, Д. Денвера, Р. Джонстона, В. Барні, Дж. Лейба, Н. Квінтонна, А. Секор, М. Шина, Дж. Вебстера, Л. Нельсона. На пострадянському просторі дуже потужною є традиція електорально-просторового аналізу Вищої школи економіки (роботи Р. Туровського, А. Ахременка, М. Арбатської, Ю. Гайворонського).

6. «Правовий підхід». Шостий підхід, у рамках якого науковці звертаються до проблематики голосування, згідно з нашою доволі умовною типологією, це «правовий напрям», орієнтований на аналіз (у тому числі порівняльний) виборчого законодавства. У контексті сучасної світової теорії голосування цей підхід має найменше точок перетину безпосередньо з політичною наукою: в рамках такого нормативно-юридичного підходу вчені досліджують електоральні системи як частину виборчого законодавства, а не як процедури голосування (електоральні формули). Тим не менш, в Україні саме правовий підхід до проблематики голосування довгий час підміняв собою більш політологічні рефлексії. Безумовно, заслуговують на увагу роботи М. Ставнійчук, Ю. Ключковського, М. Рибачука, Б. Райковського, З. Макарової, О. Воробйової, О. Боринської, В. Мойсієнка, А. Білоуса, Д. Ковриженка, які знаходяться на перетині політології та правознавства. Різко контрастують з досить розвинутим в українській традиції правовим напрямом «математичний» та «політико-економічний» підходи, які майже не представлені, і в цьому небажанні залучати кількісні методи сучасного інструментарію західної політичної науки ми вбачаємо суттєву прогалину вітчизняної дослідницької школи.

Таким чином, у процесі дослідження ми концептуалізували голосування як процес ухвалення рішень групою осіб, за якого вибір альтернативи здійснюється шляхом калькуляції волевиявлення учасників, проаналізували політичну інституціоналізацію цієї практики в Давній Греції та її подальшу еволюцію, а також окреслили основні методологічні підходи в рамках сучасної теорії голосування. На нашу думку, політологічні перспективи вітчизняного

звернення до теми голосування пов'язані, перш за все, з освоєнням математичного та політико-економічного підходів, а також поглибленням уже існуючих політико-компаративістських досліджень (не лише процедурного аспекту голосування – електоральних систем – але й сформованих унаслідок виборів електоральних просторів). Залучення кількісних методів і сучасного інструментарію західної політичної науки видається важливою складовою розвитку української політологічної школи, а численний електорально-статистичний матеріал вітчизняних кейсів останніх років дозволяє дослідникам теорії голосування фокусуватись саме на політологічному вимірі, відокремившись від політичної соціології та її емпіричної бази.

ЛІТЕРАТУРА

1. Lewis-Beck M. Economic Voting: An Introduction / M. Lewis-Beck, M. Paldam // *Electoral Studies*. – №19, 2000. – P. 113-121.
2. Колодій А. М. Виборче законодавство: аналіз та перспективи розвитку / А. М. Колодій, В. Г. Князев // *Бюлетень законодавства і юридичної практики України*. – 1998. – № 2. – С. 156-173 с.
3. Фоміна С. В. Поняття та ознаки голосування як стадії виборчого процесу в зарубіжних країнах / С. В. Фоміна // *Зб. наук. праць ХНПУ імені Сковороди «Право»*. – №19, 2012. – С. 188-195
4. Бюттен А.-М. *Классическая Греция* / А.-М. Бюттен. – М: Вече, 2006. – 384 с.
5. Вольский В. И. Процедуры голосования в малых группах с древнейших времен и до начала XX века / В. И. Вольский. – М. Изд. дом ВШЭ, 2014 – 76 с.
6. Алескеров Ф. Т. Выборы. Голосование. Партии. / Ф. Т. Алескеров, П. Ортешук. – М.: Академия, 1995. – 211 с.
7. McLean I. *Social Choice in Medieval Europe* / I. McLean, H. Lorrey, J. Colomer // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.jehps.net/juin2008/McLeanLorreyColomer.pdf>
8. Black D. On the rationale of group decision-making / D. Black // *The Journal of Political Economy*. – №5, 1948. – P. 23-34
9. Downs A. *An Economic Theory of Democracy*. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [ftp://ftp.icesi.edu.co/jpmilanese/Sistemas/Clase%202/Downs,%20Anthony_Introduction_and_The_Basic_logic_of_Voting.pdf](ftp://ftp.icesi.edu.co/jpmilanese/Sistemas/Clase%202/D%20owns,%20Anthony_Introduction_and_The_Basic_logic_of_Voting.pdf)
10. Lazarsfeld P. *The People's Choice. How the Voter Makes Up his Mind in a Presidential Campaign* / P. Lazarsfeld, B. Berelson, H. Gaudet – NY: Columbia University, 1968. – 178 p.
11. Campbell A. *The American Voter* / A. Campbell, P. Converse, W. Miller, D. Stokes. – University of Michigan. Survey Research Center, 1980. – 573 p.
12. Lipset S. *Party systems and voter alignments: cross-national perspectives* / Seymour M. Lipset, Stein Rokkan. – New York: Free Press, 1967. – 554 p.

УДК 329.052

Кашаба О.Ю.

Українська інженерно-педагогічна академія

ПОЛІТИЧНА ОПОЗИЦІЯ ЯК СУБ'ЄКТ ПОЛІТИЧНОГО ПРОЦЕСУ

Політичні події останніх років в Україні свідчать про актуалізацію проблеми опозиції як складової політичного процесу. Підкреслюється, що у суспільному житті будь-якої демократичної країни відносини між політичними опонентами будуються по лінії влада-опозиція. Опозиція – об'єктивне явище суспільного життя. Функціонування опозиції є невід'ємним елементом політичної системи демократичної держави та основою розвитку громадянського суспільства.

Ключові слова: політична опозиція, політичний процес, політична система, влада, громадянське суспільство, держава, демократія, політична культура.